

Тема 4. Соціально - перцептивна компетентність фахівців соціальної сфери як складова професійної підготовки (на прикладі формування компетентності соціального працівника)

Методичні вказівки до теми: Вивчаючи цю тему, особливу увагу необхідно звернути на те, що розвиток системи надання соціальних послуг в сучасних умовах вимагає підвищеної уваги до підготовки фахівців соціальної сфери, насамперед соціальних працівників.

План

Вступ

1. Визначення професійної компетентності
  2. Деякі чинники формування соціально - перцептивної компетентності фахівця соціальної сфери
  3. Основні аспекти професійного спілкування соціального працівника
- Висновки

Ключові слова: професійна підготовка, професійна підготовка соціальних працівників, соціально - перцептивна компетентність, компетентність соціальних працівників.

Вступ.

Професійна діяльність майбутніх спеціалістів соціальної сфери повинна бути адекватною змінам у нових умовах розвитку інформаційного суспільства. Змістом професійної підготовки за О. Абдуллоєвою, є система педагогічних, психологічних, методичних і спеціальних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення професійних функцій [1]. Результатом такої підготовки у ВНЗ є готовність до професійної діяльності з урахуванням компетентнісно орієнтованого підходу у навчанні. У сучасних умовах критерієм якості навчання стає професійна компетентність. Звідси, професійна компетентність - наслідок спланованого та позитивного результату освіти. Такий результат виражається у діяльності фахівця, якщо той оптимально та ефективно залучає наявні зовнішні та внутрішні ресурси для досягнення поставленої мети, забезпечивши якомога вдалий прогнозований результат. *Важливо зазначити, що серед ключових компетентностей, якими має оволодіти фахівець з вищою освітою, провідне місце посідає його соціально - перцептивна компетентність.*

На нашу думку, **під професійною підготовкою майбутніх соціальних працівників** слід розуміти педагогічне поняття, сутність якого складеться із сукупності психологічних, моральних якостей особистості та рівня освіти. Органічне поєднання, наведених вище складових, дає можливість фахівцям забезпечувати якісні послуги вразливим верствам населення.

1. Визначення професійної компетентності

Визначення професійної компетентності набуває особливого значення у професійній підготовці майбутніх фахівців. Важливо відзначити, що проблему компетентнісного підходу розробляли науковці у II - й – половині XX ст. Формування професійної компетентності випускника ВНЗ досліджувалось видатними психологами з позиції провідної діяльності особистості, єдності свідомості та діяльності, взаємозв'язку процесів спілкування й діяльності (К. А. Абульханова - Славская, Б. Г. Ананьєв, А. А. Бодальов, В. В. Давидов, Л. С. Виготский, П. Я. Гальперін, І. А. Зімняя, А. А. Леонтьєв, А. Н. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн та інші).

У вітчизняній та зарубіжній психології, педагогіці сформульовано низку властивостей особистості, які забезпечують вдале спілкування та взаємодію між людьми [5; 7; 17]. Провідними вченими вивчаються різні складові компетентності фахівців соціальної сфери як системи знань про соціальну дійсність та про себе [14]. Науковці досліджують механізми, умови формування та розвитку компетентності у спілкуванні, особливості соціальної перцепції у різних соціальних та професійних групах [5; 14; 17; 19; 21].

Наразі в українській педагогіці поступово формується *нова парадигма освіти – навчання, що ґрунтується на формуванні компетентностей (competence – based – education)*. Суть цієї парадигми - подолання розриву між результатами навчання і сучасними вимогами практики, зняття суперечностей між рівнем підготовки майбутніх фахівців і реальними потребами виробництва.

Слід зазначити, що дослідження професійної компетентності фахівця соціальної сфери, отримали широке висвітлення в сучасній психолого - педагогічній літературі. Аналіз фахових джерел [19] дозволяє виділити такі основні методологічні концепції до визначення професійної компетентності фахівця соціальної сфери (див. рис.1).

Компетентнісна концепція розглядає процес формування професійних компетентностей як сукупність сформованих під час професійної підготовки - особистісних новоутворень. Останні складаються із інтелектуальних, емоційних та моральних компонентів. Такий комплекс компонентів формується на базі набутих педагогічних, психологічних, соціальних, культурологічних, організаційно - методичних, управлінських та інших знань становить єдину цілісну особистісну якість – професійну компетентність фахівця. Так, наприклад, Н. В. Кузьміна розглядає професійну компетентність педагога (представника однієї із професій соціальної сфери) як сукупність спеціальної, методичної, психологічної (соціально - психологічної, диференціально - психологічної та аутопсихологічної) компетентностей, у складі яких також виділяються їхні спеціальні окремі підвиди [13].

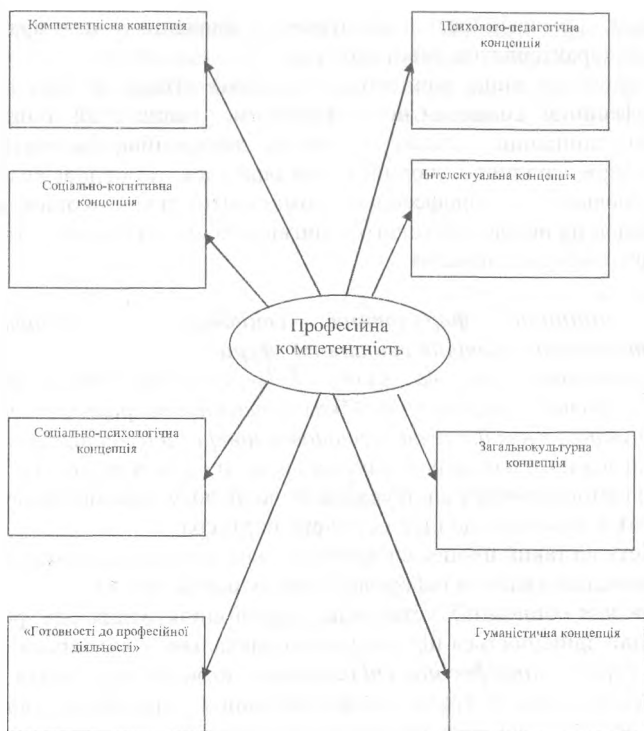
Психолого - педагогічна концепція полягає у розумінні професійної компетентності як базової складової професійної діяльності [16]. Ця концепція розроблена академіком НАПН України Іваном Зязюном.

Соціально - когнітивна концепція – це підхід до трактування професійної компетентності фахівця на основі особливого виокремлення «фактора соціального інтелекту». Соціальний інтелект розглядається дослідниками як характеристика психосоціального розвитку особистості, як інтегральна здатність до пізнання поведінки людини в умовах взаємодії з соціумом, як один із видів інтелекту. Сучасний російський дослідник А. Турчинов трактує соціальний інтелект як адекватну психологічну характеристику соціального аспекту діяльності особистості, як вияв професійної та загальної компетентності фахівця у його професійній діяльності в умовах соціальної взаємодії [21].

Для інтелектуальної концепції характерне те, що домінантом у професійній компетентності фахівця є індивідуальний інтелект особистості. Б. Ананьєв зазначав, що найбільш вагомим і значущим у структурі особистості є інтелектуальний фактор, який безпосередньо впливає на рівень загального розумового розвитку, вербального та невербального інтелекту, уваги, загальної успішності діяльності [2]. У структурі інтелекту виокремлюються психологічні конструкти академічного та практичного інтелекту, які мають визначальну керівну функцію в професійній діяльності [9; 18]. Психологічні дослідження сучасного українського науковця Л. Кияшко вказують на високий рівень кореляції інтелекту як професійно важливої якості особистості педагогів з показниками сформованості їхньої професійної компетентності [10]. Деколи інтелект особистості розглядається як вияв загальної та професійної компетентності професійного навчання [15].

З точки зору *соціально - психологічної концепції* компетентність фахівця виводиться із знань про природу соціальних впливів та розглядається як результат соціальної взаємодії особистості в системі міжособистісних стосунків в умовах соціальних груп. Основою концепції є всебічне врахування в діяльності факторів соціалізації особистості та оволодіння комплексом психолого - педагогічних знань, умінь і навичок. При цьому основною складовою професійної компетентності випускника ВНЗ визначається комунікативна компетентність, на базі такої розвиненої психологічної якості як емпатія [3].

Культурологічна концепція підкреслює те, що професійна компетентність є похідним компонентом загальнокультурної компетентності. Згідно з теорією символічного інтеракціонізму, поняття «культура людини» та її соціальні ролі є характеристиками будь - якої соціальної структури та створюють у ній умови для дій фахівця [6]. «Культура є реальністю, яка суттєво визначає особливості розвитку людини. Це ж стосується і її професійного розвитку» (переклад з російської тут та надалі наші – Ю Г., М. Г.) [11].

Рис. 1. Основні концепції професійної компетентності фахівця соціальної сфери.

При аналізі відповідної літератури виокремлюється концепція трактування професійної компетентності як **«готовності до професійної діяльності»**. Назва концепції говорить сама за себе. Ця концепція ґрунтується на основі теорій «диспозиційної концепції «Я» І. Кона [12]. Відповідно, компетентність – це готовність особистості до трудової діяльності, заснована на знаннях, уміннях і досвіді, набутих завдяки навчанню. Професійна компетентність фахівця розуміється як єдність його готовності професійно теоретично мислити та готовності практично професійно діяти, як його психологічне ставлення до професійної діяльності та рефлексія цієї діяльності.

Гуманістична концепція розглядає професійну компетентність з позицій дотримання принципів гуманізації освіти на основі особистісно - орієнтованого підходу. Такий підхід передбачає установку на «суб'єкт - суб'єктний» характер будь - якого спілкування, дотримання рівності психологічних позицій спілкування, на особистісну індивідуалізацію психолого - педагогічних прийомів у власній діяльності, на розвиток

перцептивності, емпатійності, всебічного вивчення та врахування психологічних характеристик іншої особи [4].

Крім наведених вище концепцій, у фаховій літературі при вивченні питання професійної компетентності знаходимо також інші теоретико - методологічні концепції, згідно з якими професійна компетентність працівника сфери «людина - людина» розглядається: на основі визначення понять «соціально - професійна компетентність», «соціокультурна компетентність»; на основі психолого - лінгвістичного, суб'єктно - творчого, акмеологічного та інших підходів.

3. Деякі чинники формування соціально - перцептивної компетентності фахівця соціальної сфери.

Слід зазначити, що на думку І. Зверевої важливим чинником формування соціально - перцептивної компетентності фахівців соціальної сфери є формування в них ціннісних установок професійного спілкування:

- ставлення до кожного партнера спілкування як до мети, а не засобу;
- цікавість до самого процесу спілкування як до діалогу, а не монологу;
- толерантність у ставленні до ідей і суджень партнера;
- орієнтованість на такий процес спілкування, при якому слід якомога більше надавати відповідної уваги та інформації своєму партнеру [8].

Формування соціальних установок у сфері спілкування стає реальним лише тоді, коли здійснюється під час усього навчально – виховного процесу у ВНЗ. Зміст терміну **«професійне спілкування»** дозволяє розглядати поняття «спілкування» як єдність трьох взаємопов'язаних, але якісно своєрідних підструктур: особистісної, поведінкової та інформаційної.

Особистісна підструктура включає мотиваційно - ціннісні установки, професійні орієнтації фахівця, які визначають спрямованість його спілкування, вибір тих чи інших способів взаємодії з іншими.

Поведінкова або операційно - дійова підструктура охоплює способи та прийоми організації професійної взаємодії зі співробітниками та партнерами, клієнтами та опонентами, здійснення впливу на них.

Інформаційна підструктура проявляється у вербальних та невербальних засобах спілкування, у різних прийомах впливу на партнерів (зауваженнях, критиці, натяках, проханнях, порадах, заохоченнях тощо.

3. При подальшому вивченні теми, слід особливу увагу приділити основним компонентам професійного спілкування соціального працівника. Відповідно до концепції Г. Андрєєвої (див. рис. 2) у науковій літературі визначають різні компоненти спілкування.

- **комунікативний компонент** передбачає високу комунікативну культуру, тобто культуру мовлення (у тому числі публічного) та активного слухання;- **перцептивний компонент** має на меті формування умінь об'єктивно сприймати та правильно розуміти партнерів, з якими спілкуємось;

- **інтерактивний компонент** полягає в умінні будувати стосунки з будь - яким партнером, домагатися ефективної взаємодії на основі спільних інтересів, цілей, уподобань [3].

Від розвитку означених компонентів залежить ефективність обміну необхідною інформацією фахівця соціальної сфери з підлеглими та керівниками, з представниками інших установ, клієнтами, організація взаємодії у колективі, міжособистісне сприйняття і взаєморозуміння з партнерами та користувачами послуг.

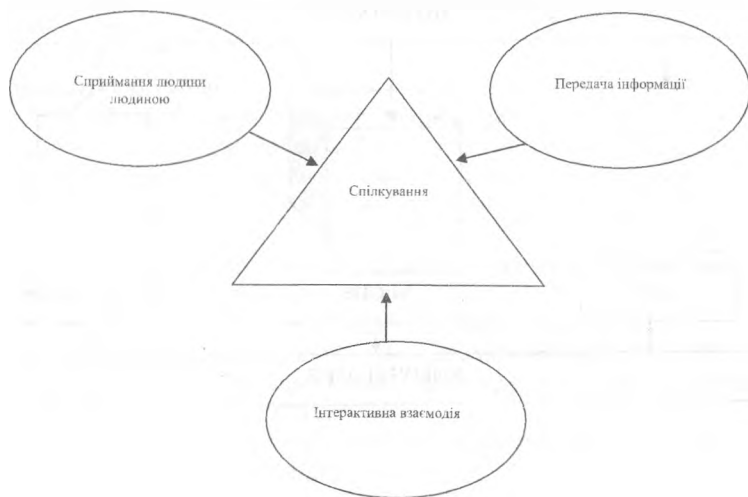
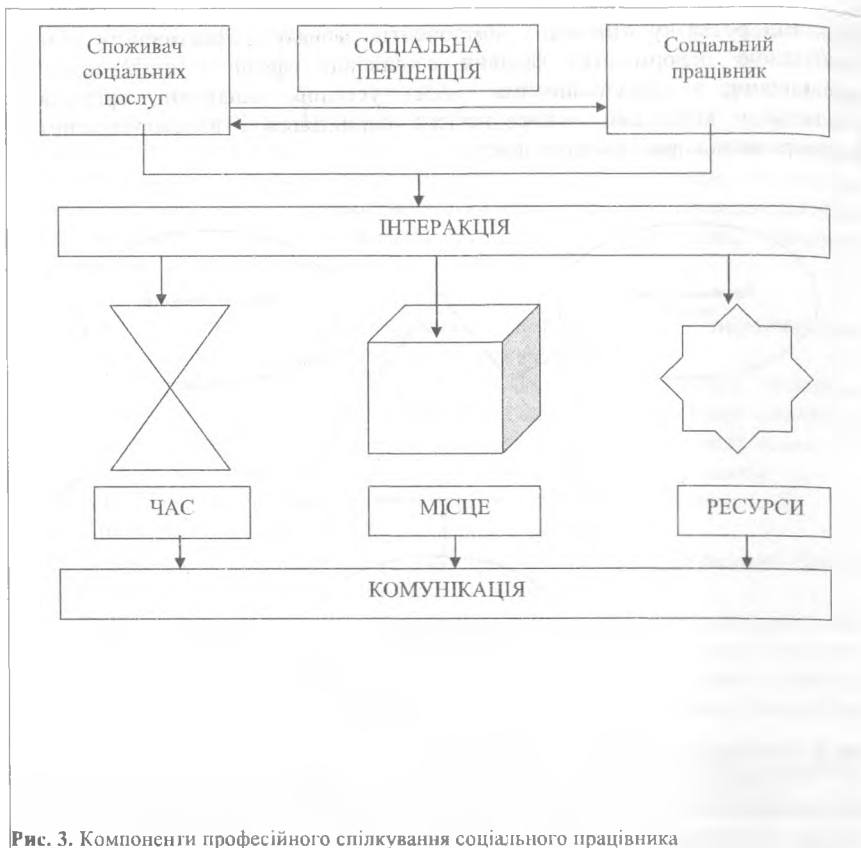

Рис. 2. Структура спілкування за Г. Андрєєвою.

Слід зазначити, що розмежування перцептивного, інтерактивного та комунікативного компонентів культури професійного спілкування фахівця має не абсолютний, а відносний характер. Так, сприймання та розуміння соціальним працівником індивідуальних особливостей споживачів соціальних послуг (соціальна перцепція) безпосередньо впливає на вибір відповідних способів впливу на них (інтерація). Водночас вибрані способи та прийоми впливу вимагають адекватного мовленнєвого втілення (комунікація) (див. рис. 3).

Вище згадані компоненти професійного спілкування соціального працівника перебувають у тісному взаємозв'язку. Кожен із них включає комплекс відповідних знань, умінь та навичок, норм і правил спілкування. В ідеалі соціальний працівник повинен однаково успішно володіти усіма компонентами професійного спілкування.

Рис. 3. Компоненти професійного спілкування соціального працівника

Висновки. Інноваційні зміни в освітньому процесі все більше підвищують значення професійної компетентності, що ґрунтується на базовій і спеціальній освіті, на вмінні узагальнювати життєвий та професійний досвід, та вимагає чіткого бачення наслідків власної професійної діяльності. Якість професійної компетентності залежить від розвитку особистісних якостей фахівців, що мають забезпечувати відповідний рівень професійної взаємодії між соціальним працівником та користувачем соціальних послуг. Тому соціально - перцептивна компетентність становить важливий аспект розвитку соціально - психологічних умінь майбутнього фахівця соціальної сфери та є необхідною умовою його успішної професійної діяльності.

Аналіз основних концепцій при розгляді питання професійної компетентності працівника соціальної сфери дає можливість констатувати їхню велику різновекторну спрямованість. Це свідчить про складність і багатоаспектність структурного змісту такої інтегрованої професійно -

особистісного якості, як професійна компетентність працівника соціальної сфери. У той же час, у структурі кожної концептуальної моделі професійної компетентності фахівців соціальної сфери взагалі та соціальних працівників особливо слід відмітити обов'язкову наявність великого психологічного блоку, який характеризує глибинний аспект професійної компетентності. Звідси, психологічна складова компетентності також є невід'ємним і важливим компонентом професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Контрольні запитання

1. Які професії слід віднести до фахівців соціальної сфери?
2. Дайте визначення професійної компетентності соціальних працівників?
3. Як Ви можете зазначити складові професійної компетентності фахівців соціальної сфери? Яка із складових, на Вашу думку, є провідною?
4. Назвіть 3-5 прізвищ провідних науковців, які досліджували проблему компетентнісного підходу в освіті.
5. У чому полягає суть нової парадигми професійної освіти?
6. Які існують основні методологічні концепції визначення професійної компетентності працівника соціальної сфери? Розкрийте лаконічно суттєві ознаки кожної концепції?
7. Дайте визначення поняття професійна підготовка майбутнього працівника соціальної сфери?

Проблемні питання, ситуації, практичні завдання, теми рефератів:

1. Чому, на Вашу думку, професійне спілкування посідає значне місце у діяльності соціального працівника?
2. Порівняйте значення соціальної перцепції, інтеакції та комунікації. Наведіть приклади прояву цих процесів з власного досвіду?
3. Використовуючи структуру спілкування за Г. Андреевою, проаналізуйте спілкування on - line, sms, мобільним телефоном тощо.
4. Чим відрізняється професійна компетентність від професійних компетенцій?
5. Професійна компетентність – показник якості підготовки фахівця.
6. Професійна компетентність – базова складова професійної діяльності.
7. Професійна діяльність – єдність професійного мислення та практичної діяльності.
8. Істричний тип культури – визначник професійного розвитку фахівця.
9. А. Бодальов про інтелектуальний фактор у структурі професійної компетентності.
10. Структура професійної компетентності за Н. Ф. Кузьміною.
11. Особливості професійного спілкування фахівців соціальної сфери за Г. Андреевою.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования : Для пед. спец. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 274 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2008. — 363 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід : теоретико - технологічні засади : у 2-х кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. Кн. 1. – 278 с.
5. Бодалев А. А. Личность и общение. М, 1995. – 272 с.
6. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 25 – 36.
7. Жуков Ю. М., Петровская Л. А. , Растяльников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении. – М., 1990. 148 с.
8. Зверева І.Д. Професійний етичний кодекс – нагальна вимога часу // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. - №3. – С.10 – 18.
9. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития : учебн. пособ. [для студ. высш. учеб. заведений] / Э. Ф. Зеер. – М. : Академия, 2006. – 240 с.
10. Кияшко Л. А. Индивидуально-стилевые особенности проявления и коррекции профессиональных стереотипов при смене специальности (на примере педагогов, приобретающих специальность психолога) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Кияшко Лариса Александровна. – Одесса, 1996. – 220 с.
11. Климов Б. Г. Становление профессионалов путем приближения к идеалам культуры / Б. Г. Климов // Вестник Моск. ун-та. Серия 14. Психология. – 2005. – № 2. – С. 75 – 84.
12. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 366 с.
13. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М. : Высш. шк., 1990. – 119 с.
14. Куницына В. Н. Социальная компетентность и социальный интеллект структура функции, взаимодействие / В. Н. Куницына Теоретические и прикладные вопросы психологии / Под ред. А. А. Крылова. Ч. 1. - СПб., 1995. – 248 с.
15. Пасічник І. Д. Психологія операційних структур мислительної діяльності (генезис дії систематизації на математичному матеріалі) : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Пасічник Ігор Демидович. – Рівне, 1993. – 261 с.
16. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; За ред І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.

17. Познание человека человеком (возрастной, гендерный, этнический и профессиональный аспекты) / Под ред. А. А. Бодалева, Н. В. Васиной. – СПб., 2005. – 456 с.
18. Практический интеллект [пер. с англ.] / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд [и др.]. – СПб. : Питер, 2002. – 486 с.
19. Сила Т. І. Соціально-психологічні особливості професійної інтеракції у соціальній роботі : дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2007. — 212 с.
20. Смит Г. Тренинг прогнозирования поведения: тренинг сенситивности. - СПб.: Речь, 2001. – 328 с.
21. Турчинов А. И. Профессионализация и кадровая политика / А. И. Турчинов. – М. : Флинта, 1998. – 272 с.